А. В. Гладіліна,
курсант 3-го курсу навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: **Марков Михайло Миколайович,**
кандидат юридичних наук, професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

КОРУПЦІЯ І СУДОВА РЕФОРМА

Корупція в судовій системі — це найнебезпечніше кримінальне явище, яке підточує основи державного управління, дискредитує і підриває авторитет влади в очах населення, зачіпає законні права та інтереси громадян. Через проникнення корупції в різні сфери життя небезпека цього явища значно зростає. Корумпованість в українських судах — досить поширена проблема, що вимагає першочергового вирішення, адже з кожним роком стає масштабнішою.

Неналежна поведінка судових посадовців включає корупційні злочини, які Конвенція ООН проти корупціїї радить державам вважати кримінальними злочинами, зокрема, хабарництво (і намагання дати хабаря, і отримання хабарів), присвоєння чужого майна, незаконне заволодіння чи інше нецільове використання майна державним службовцем, торгівля впливом, зловживання посадовими обов'язками з боку державних службовців, незаконне збагачення (що передбачає суттєве збільшення активів державного службовця, появу яких він чи вона не може обгрунтовано пояснити на основі своїх законних доходів), хабарництво і розтрата з боку державних службовців у приватному секторі у ході економічної, фінансової чи комерційної діяльності, відмивання грошей, а також приховування чи перешкоджання правосуддю щодо цих злочинів. Кумівство серед державних службовців, коли вони використовують своє службове становище, дискримінуючи когось на користь членів своєї сім'ї чи інших осіб, на користь яких вони схиляються, чітко у Конвенції ООН проти курупції не визначене, але вони є тими двома корупційними злочинами, які деякі країни вирішили вважати кримінальними, а інші застосовують до них адміністративні санкції [1].

Неналежна поведінка і корупція у судовій владі — це не лише поведінка, за яку передбачено кримінальну відповідальність. І справді, як визначено у міжнародних стандартах, а також у ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в описі категорії неналежної суддівської поведінки, за яку передбачено дисциплінарну відповідальність, сюди також входять випадки нерівного і несправедливого ставлення до відвідувачів суду, недотримання законних процедур, незабезпечення прозорості проваджень і доступу до інформації для відвідувачів суду і громадськості, відсутність участі у програмах освіти громадськості, надмірний формалізм чи процедурність, надмірна неформальність, довільне використання суддівського розсуду, а також обструкціонізм (перешкоджання), ледачість і некомпетентність [2]. Неналежна поведінка часто уможливлюється поганими чи нечіткими законами і положеннями, які регулюють судові процедури і суддівську поведінку.

За даними європейського соціального дослідження, що проводилося зусиллями семи наукових центрів, рівень довіри до правової системи в Україні найнижчий в Європі. Лише 6,2% українських респондентів висловили різний ступінь довіри до служителів феміди, а 74,4% не довіряють їм повністю або частково. В Європі у суддів зовсім інші показники. У Швейцарії феміді так чи інакше довіряють 62,7%, тоді як різний ступінь недовіри виявляють 16,1% респонден-

тів. І навіть у Греції, що сильно постраждала від кризи, цей показник 27,8% за довіру і 53% проти — виглядає краще за український. Засоби масової інформації активно публікують різні матеріали з питань корупції й неефективності роботи судів [3]. Так, у результаті аналізу ринку нерухомості, зробленого В. Стретовичем, з'ясувалося: першу позицію за купівлею дорогих маєтків в Україні посідають судді, другу — податківці, третю — прокурори, четверту — поліцейські й лише п'яту — бізнесмени [4].

На думку окремих правозахисників, половина рішень в українських судах виноситься за винагороду. Називаються навіть конкретні суми за вирішення справ (середня ціна — 2 тис. дол. США). Але якщо справою цікавиться ЗМІ, або виноситься явно незаконне рішення, суми зростають у рази. За звичайну справу в районному суді беруть 1,5—2 тис. дол. США, в апеляційних 3—5 тис. дол. США кожному судді. А у Вищому апеляційному суді України суми доходять до мільйонів. Від дорожньо-транспортної пригоди можна відкупитися за 5—20 тис. дол. США, від шахрайства, пов'язаного з будівельною аферою, — від 100 тис. дол. США [5].

На сьогодні корупція — одна з ключових проблем українського судоустрою, тому Україна потребує системної судової реформи. Зміни до основного закону щодо судової реформи мають повернути довіру до української феміди.

Боротьба суспільства за судову реформу стала наслідком несправедливості української системи правосуддя, яка особливо очевидно проявилася під час Революції гідності. Хоча й до того рівень довіри громадян до судів був мізерний. Низький рівень довіри зумовлений принаймні трьома проблемами. Перша — це кругова порука і корупція, що, на жаль, вразили і суддівський корпус. Друга — це політична залежність суддів, що виявляється у системі неформальних практик впливу. Багато суддів звикли до цієї системи і бачать свою роль в обслуговуванні інтересів політичної влади. Третя проблема — це неефективність діяльності судів, що потребує оптимізації людських та матеріальних ресурсів, спрощення судової системи і процедур. Монополістом у напрацюванні документів реформи стала політична влада, яка, з одного боку, намагається демонструвати роботу на користь суспільства, а з іншого — переслідує свої інтереси, які полягають у збереженні контролю за судами.

У 2015 р. Президентським указом було прийнято стратегію реформування судової системи [6]. У вересні 2016 р. було розпочато поточну хвилю реформ, коли набули чинності конституційні поправки і новий Закон «Про судоустрій і статус суддів» [2]. Ці реформи включають ретельний перегляд процедур добору та призначення суддів з метою запобігання купівлі суддівських посад. П'ятирічний «випробувальний період» для нових суддів було скасовано, щоб не давати в руки членам парламенту повноваження призначати суддів на посаду напостійно. Судову систему було реорганізовано таким чином, аби позбутися в Україні численних рівнів судів, «захоплених державою» і створити новий Верховний Суд, який повинен складатися із суддів, котрих відібрали і призначили відповідно до нової системи добору. Реформи забезпечили новий дисциплінарний механізм для суддів Вищої ради правосуддя, і планується створити новий спеціалізований Антикорупційний суд. Реформи також роблять акцент на доброчесності суддів. З листопада 2016 р. до серпня 2017 р. Вища кваліфікаційна комісія суддів організувала першу процедуру добору відповідно до реформованої системи з метою добору 120 суддів для призначення до новоствореного Верховного Суду.

Реформована Вища рада правосуддя, як очікується, повинна неодмінно голосувати щодо того, чи рекомендувати до призначення 120 суддів Президентові. Закон визначає загальну систему добору і призначення суддів. Система добору вражає своєю скрупульозністю і спробою забезпечення відкритості для громадського контролю. Парадоксально, але

відкрите, публічне, живе середовище, у якому відбувається добір суддів, не завжди відображається у більшій прозорості рішень, які приймаються поза лаштунками, і може навіть призводити до загрози для суддівської незалежності в Україні. Існує загроза, що вищий рівень громадського контролю за процедурами добору кандидатів на посади суддів і відповідної документації може використовуватися для того, щоб несправедливо ставити під сумнів репутацію та незалежність суддів. Система добору суддів також характеризується складною інституційною структурою, відсутністю можливостей для оскарження рішень органів, відповідальних за добір, і загрозою неналежного зовнішнього впливу з боку політичних органів, громадянського суспільства та інших.

У ст. 85 Закону визначено різні етапи «кваліфікаційного оцінювання». Це оцінювання складається із а) двох тестувань знань кандидатів, б) психологічного тесту, який включає інтерв'ю із психологом, а також тесту на «загальні вміння», в) «інформації» чи «висновку», наданого Громадською радою доброчесності, яка допомагає Вищій кваліфікаційній комісії суддів визначити рівень професійної етики та доброчесності кандидатів на посаду судді, г) оцінки досьє кандидатів, включаючи усну співбесіду із кандидатами. Вища кваліфікаційна комісія суддів подає рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидатів на посади судді, ґ) Вища рада правосуддя приймає рішення щодо подання пропозиції Президентові для призначення кандидатів на посади суддів. У цьому розділі кожен з етапів від а) до ґ) оцінено на предмет відповідності міжнародним стандартам боротьби з корупцією.

Кандидати на посаду судді повинні пройти дванадцятимісячне (12 місяців) спеціальне навчання у Національній школі суддів. Окрім того, судді проходять навчання без відриву від роботи кожні 3 роки упродовж щонайменше 40 годин. Їх постійно оцінюють викладачі, які здебільшого є суддями. Також їх забезпечують онлайн-навчанням. У разі якщо дванадцятимісячне навчання не підходить кандидатам, які подали заявку на посаду судді, оскільки вони вже практикуючі судді і були помічниками суддів, то Вища кваліфікаційна комісія суддів має право зменшити період навчання, якщо кандидати на посаду судді три чи більше років працювали суддями чи помічниками судді. Допомогти відвідувачам суду, громадянському суспільству і суддям у визначенні реальних і уявних конфліктів інтересів покликані три документи, які судді України зобов'язані подавати владі стосовно свого майна, сімейних зв'язків та способу життя відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції» і Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

По-перше, судді повинні подавати річну майнову декларацію до Національного агентства з питань запобігання корупції (ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції»), і це можна робити на веб-сторінці Національного агентства з питань запобігання корупції (електронні декларації) [2]; [7]. Неподання майнової декларації, невчасне подання, неточне подання чи зумисне упущення інформації є підставами для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. За них також передбачено адміністративну і кримінальну відповідальність.

По-друге, за статтями 61 і 76 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судді, а також кандидати на посаду судді повинні подавати «Декларації сімейних зв'язків судді», шляхом заповнення форми на веб-сторінці Вищої кваліфікаційної комісії суддів. У декларації зазначено, чи вони мають сімейні стосунки із людьми, які обіймають, чи обіймали за останні п'ять років посади у широкому переліку судових, політичних та державних органів, включаючи Громадську раду доброчесності.

По-третє, судді повинні щороку подавати «декларації суддівської доброчесності» (ст. 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») шляхом заповнення відповідної форми на веб-сторінці

Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Декларація включає твердження, які вони повинні підтвердити, стосовно, для прикладу, відповідності їхнього способу життя майну, яким вони володіють, та доходам, які вони отримали, включаючи їхні доходи та доходи членів їхніх сімей; що вони не скоювали корупційних правопорушень; що немає підстав для їхнього притягнення до дисциплінарної відповідальності; що вони не втручалися в судочинство інших колег; що вони проходять процедуру перевірки суддів відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади»; що немає заборон щодо їхнього служіння, визначених Законом України «Про очищення влади» (закон про люстрацію) [8]; [9]. Неподання такої декларації, невчасне подання чи свідоме подання неправильних (чи неповних) даних веде до притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає правила вручення подарунків державним службовцям, включаючи суддів. Подарунки визначені у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» як «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової». Подарунки є забороненими, окрім, як визначено у ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції», коли вони «відповідають загальновизнаним уявленням про гостинність» чи коли один подарунок від людини з конкретної нагоди не перевищує суми однієї мінімальної заробітної плати за рік, коли його роблять, або ж кілька подарунків від однієї людини за кілька нагод упродовж одного року не перевищують двох мінімальних заробітних плат за рік, коли їх роблять [2]; [7].

Незрозуміло, що означає «загальновизнані уявлення про гостинність», тому виникає занепокоєння щодо того, що це може дати суддям можливість приймати дуже високий рівень гостинності, а це явно суперечитиме духу закону. Прив'язка прийнятної вартості подарунків до мінімальної заробітної плати, яка передбачає прийнятний рівень подарунків, з часом посилюватиметься. Вирішальні питання щодо подарунків з погляду боротьби з корпуцією полягають у тому, чи повинні судді повідомляти про будь-які подарунки, які вони прийняли, і кому вони повинні про це повідомляти, а також повідомляти про будь-які пропозиції щодо незаконних подарунків, і чи ці заяви про подарунки реєструються і перевіряються. Судді зобов'язані за ст. 24 Закону України «Про запобігання корупції» відмовлятися від незаконних подарунків і повідомляти про незаконні подарунки, зазначаючи особу, яка зробила таку пропозицію і, якщо можливо, залучаючи свідків. Судді повинні повідомляти про незаконні подарунки у письмовому вигляді голові суду і Національного агентства з питань запобігання корупції [7].

Судовою реформою 2016 р. було створено нову систему притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, яка діє з 5 січня 2017 р. Найцікавіше те, що тепер єдиним органом, відповідальним за притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, є Вища рада правосуддя. Раніше цей обов'язок вона ділила з Вищою кваліфікаційною комісією суддів. Проведення дисциплінарних проваджень одним органом — це позитивне зрушення, яке повинно допомогти застосовувати узгоджений підхід до притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Існує трирічний термін давності для подання дисциплінарної скарги, який розпочинається з дати скоєння дисциплінарного правопорушення, не включаючи періоди тимчасової непрацездатності, відпустки чи дисциплінарних проваджень. У ст. 126 Конституції України визначено шість підстав, які можуть призвести до усунення судді з посади. Пункти 2, 3 і 6 ст. 126 визначають три підстави для проведення дисциплінарних проваджень і вимагають рішення Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя щодо звільнення судді. Пункти 1 і 4 включають такі підстави як неспроможність виконувати повнова-

ження за станом здоров'я і подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням. Пункт 5 стосується звільнення у разі незгоди судді на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду [10]. Стаття 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не дозволяє суддям йти у відставку через неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я чи виходити на пенсію до моменту, коли Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя може розглянути дисциплінарні скарги проти них, які би призвели до їхнього звільнення [2]. Юридичні прогалини можуть зумовити небажану ситуацію, коли суддя, якого от-от буде звільнено на підставах, визначених у пунктах 2, 3 і 6 ст. 126 Конституції України, намагається уникнути звільнення з ганьбою, намагаючись піти з посади у зв'язку зі станом здоров'я чи добровільного звільнення. У таких небажаних випадках судді, які уникають звільнення, можуть легко знайти роботу юриста чи й справді пізніше повторно подати заявку пізніше на призначення на посаду судді. Якщо суддю звільняють з посади на підставах пунктів 2, 3 і 6 ст. 126 Конституції чи у зв'язку з кримінальним вироком, ст. 65 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що вони не можуть більше бути кандидатами на посаду судді [2].

Довгий перелік підстав для дисциплінарної відповідальності, визначених у ст. 106 Закон України «Про судоустрій і статус суддів», включає випадки, коли суддя зумисне чи внаслідок халатності відмовляє у правосудді, неправильно застосовуючи процесуальні закони, не повідомляє про підстави рішення чи не дотримується правил публічності та відкритості судового провадження. Серед інших підстав для дисциплінарної відповідальності — необгрунтовані затримки у судових провадженнях чи у розробці чи поданні рішень до судового реєстру [2].

Отже, для того щоб подолати корупцію в судовій системі України, необхідно визнати, що вона, на жаль, існує. Судді стверджують, що їхньої системи корупція не торкнулася, і всіляко приховують це. Таким чином, необхідні кардинальні зміни, які повинні вирішити цю проблему. Слід привести у відповідність до міжнародних стандартів обсяг суддівської недоторканності, обмеживши її незалежністю у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Внести зміни до Кримінального кодексу України, доповнивши його Особливу частину розділом «Корупційні злочини», виокремивши суб'єкти, які посідають особливо відповідальне становище. Створити спеціалізований антикорупційний орган, який буде політично та професійно незаангажований. Удосконалити механізм притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за допомогою створення окремих дисциплінарних комісій. Забезпечити формування і реалізацію скоординованої, послідовної державної політики, спрямованої на здійснення ефективних заходів щодо проведення судової реформи та реформи кримінальної юстиції, приведення законодавчої бази у відповідність до міжнародних стандартів, прийняття довгострокових державних програм, створення відповідних інституцій, а також належне наукове супроводження цих процесів.

З нашої точки зору, потрібно ще багато зробити та докласти чимало зусиль, волі заради того, щоб викорінити корупцію, адже вона у нашій державі присутня не один день і далеко не один рік. На даний час дуже прикро, що наша країна мусить терпіти такі випробування. Багато дискусій та суперечок між народом та владою, і найголовніше — відсутнє взаєморозуміння.